

CE92, Latijn, Plinius

BIJLAGE

SYLLABUS LATIJNSE EPISTOLOGRAFIE KERNAUTEUR PLINIUS

1 De Latijnse epistolografie: enkele kenmerken en de belangrijkste representanten van het genre

1.1 Algemeen

Een brief is een geschreven document, dat gericht is tot een persoon of een groep personen, met de bedoeling feitelijke informatie, gedachten en gevoelens over te brengen. De meeste brieven worden niet geschreven met de bedoeling ze later te publiceren en dragen een strikt persoonlijk karakter. In de oudheid ontwikkelde zich echter de brief als literaire vorm, wél geschreven met het oog op publicatie. Met de persoonlijke, niet-literaire brief hebben de meeste van deze brieven het intieme karakter en het in de regel eenvoudige en directe taalgebruik gemeen. De schrijver staat op vertrouwelijke voet met de geadresseerde, of wékt althans die suggestie. Volgens één van de schaarse beschouwingen uit de oudheid over de brief (een hoofdstuk uit het werk *Over Stijl* dat is toegeschreven aan de Griekse auteur Demetrius van Phalerum) moet de brief gezien worden als de helft van een gesprek en dient de stijl in overeenstemming daarmee natuurlijk en onopgesmukt te zijn. Volgens Demetrius moet de stijl van een brief niet alleen doorzichtig zijn, maar ook aangepast aan het onderwerp en aan de smaak en de stand van de geadresseerde. Met name een te gecompliceerde zinsbouw past niet bij de briefstijl.

1.2 Soorten brieven

Uit de oudheid is een groot aantal gewone, niet-literaire, voor één persoon bestemde brieven bewaard gebleven. Brieven van dit type in het Latijn bezitten we in de correspondentie van Cicero met verwanten en vrienden en de briefwisseling van Plinius Minor met Traianus, waarvan wordt aangenomen dat deze niet achteraf voor publicatie is bewerkt. We weten uit een opmerking van Cicero dat hij op het einde van zijn leven met de gedachte gespeeld heeft een deel van zijn brieven te publiceren. Het leek hem noodzakelijk ze in dat geval te bewerken. Het is er echter niet van gekomen. Daardoor hebben de meeste brieven van Cicero hun directheid en openhartigheid behouden. De meeste brieven van Cicero zijn op conversatietooneel geschreven, soms in telegramstijl, zoals te verwachten is in brieven van mensen die elkaar goed kennen.

Talrijk zijn de brieven die direct of na bewerking voor een groter publiek bestemd waren. Zij laten zich globaal in drie groepen verdelen:

- Brieven die aanvankelijk bedoeld waren voor één persoon, maar later voor publicatie zijn bewerkt. Tot deze groep moeten de meeste brieven van Plinius Minor worden gerekend. Deze brieven lijken een spontaan karakter te hebben, maar zijn met zorg gecomponeerd en geformuleerd.
- Brieven die waarschijnlijk van meet af aan bestemd zijn geweest voor een groter publiek. Daarin wordt de schijn opgehouden dat ze voor één persoon bestemd zijn, waardoor zij iets tweeslachtigs krijgen. Ze zijn zogenaamd informeel, vertrouwelijk en pretentieloos, maar in feite openbaar en zeer gestileerd. De briefvorm bood de auteur de mogelijkheid een gedachte in een beknopte levendige vorm uit te werken. Tot deze groep kunnen de brieven van de filosoof Seneca aan Lucilius gerekend worden. Deze brieven van Seneca zijn uniform van toon, wat formeel van stijl en meer gericht op het behandelen van één thema.

Nog een stap verder verwijderd van de gewone brief zijn de

literaire brieven in dichtvorm, zoals de *Epistulae* van Horatius en de *Epistulae ex Ponto* van Ovidius.

Ter illustratie moeten de volgende brieven in vertaling worden gelezen.

N.B. De term 'ter illustratie' impliceert dat er geen bekendheid met details wordt verondersteld.

- Cicero, *Ad Quintum Fratrem*, 3.7
- Cicero, *Ad Atticum*, 7.14 en 7.15
- Cicero, *Ad Familiares*, 14.7
- Seneca, *Ad Lucillum*, 61
- Horatius, *Epistulae*, 1.14
- Ovidius, *Epistulae ex Ponto*, 2.4

De kandidaat kan naar aanleiding van een voorgelegde tekst vragen beantwoorden over de verschillende vormen van literaire en niet-literaire brieven en over de belangrijkste representanten van het genre.

2 Plinius

2.1 Leven

- Plinius werd geboren in 61/62 in Comum in Noord-Italië; hij behoorde tot de klasse van rijke grootgrondbezitters.
- hij werd geadopteerd door zijn oom Plinius Maior.
- in Rome volgde hij de opleiding in de retorica bij Quintilianus.
- hij was lid van de senaat te Rome.
- hij bekleedde de lagere ambten uit de cursus honorum.
- hij maakte gedurende het grootste deel van zijn leven deel uit van het hof van de centumviri.
- onder Domitianus praetor.
- onder Traianus consul.
- na zijn consulat volgde zijn benoeming tot augur en bekleedde hij enkele andere eervolle functies.
- ca. 110 werd hij door Traianus benoemd tot legatus Augusti in Bithynië.
- jaartal en plaats van overlijden zijn niet met zekerheid vast te stellen; waarschijnlijk overleed hij in Bithynië (ca. 112).

2.2 Werken

- zijn redevoeringen in de senaat en aan het hof van de centumviri zijn op één uitzondering na (de *Panegyricus*) verloren gegaan.
- de *Panegyricus*, uitgesproken bij zijn ambtsaanvaarding als consul, gericht tot Traianus; in de vorm waarin hij is overgeleverd gaat het om de bijgewerkte versie, bestemd voor publicatie.
- van zijn poëzie zijn slechts kleine fragmenten over.
- de brievencollectie in negen boeken, na bewerking gepubliceerd.
- de briefwisseling met keizer Traianus, waarschijnlijk niet voor publicatie bestemd; later als Liber X aan de collectie toegevoegd.

De kandidaat kan naar aanleiding van een voorgelegde tekst vragen beantwoorden over leven en werk van Plinius.

3 Cultuurhistorische achtergronden in Rome in de eerste eeuw na Christus

Een globaal overzicht van de belangrijkste maatschappelijke factoren die in deze periode een rol hebben gespeeld en tegen de achtergrond waarvan Plinius heeft geleefd en geschreven:

3.1 Politieke geschiedenis

- De regering en de dood van Nero.
- De Flavische dynastie: Vespasianus, Titus, Domitianus.
- Het bewind van Domitianus, de oppositie vanuit de senaat en de Stoa.
- De keuze van Nerva als keizer door de senaat.
- De eerste adoptiekeizer Traianus.

3.2 Maatschappelijke en culturele factoren

- Maatschappelijke omstandigheden:
De Romeinse maatschappij was een standenmaatschappij waarin senatoren, equites, plebs urbana, vrijgelatenen en slaven duidelijk onderscheiden groepen waren. Verschillen in maatschappelijke positie, vermogen en invloed resulteerden in een verhouding van afhankelijkheid; cliënten genoten bescherming van een patronus en van hen werd verwacht dat zij als tegenprestatie hun patronus steunden. De rijken uit de kring der senatores en equites die in Rome een functie in het politieke en/of maatschappelijke leven bekleedden (negotium), bezaten vaak een of meer villa's, beheerd door een villicus, met slaven voor de verzorging van land en vee. De eigenaars brachten daar hun vrije tijd (otium) door.
- De behandeling van de slaven werd humaner en het aantal vrijlatingen nam toe.

- Politieke ontwikkelingen:
De macht van de magistraten en de senaat werd overvleugeld door die van de keizer en zijn ambtelijke apparaat. De invloed van de oude adel nam langzaam maar zeker af. Nieuwe rijken kwamen op, niet zelden uit de kring van vrijgelatenen en provinciebewoners. Een toenemend aantal provinciebewoners kreeg het Romeinse burgerrecht en hun invloed nam toe. Traianus was de eerste keizer die niet in Italië geboren was.

- Rechtspraak:
De republikeinse vormen van rechtspraak door praetoren en quaestoren namen in betekenis af doordat speciale rechtbanken (o.a. de centumviri) met specialisten op rechtskundig gebied werden ingesteld.
De keizer drukte zijn stempel op de rechtspraak: door het recht van commendatio, waardoor hij in feite bepaalde wie er tot rechter benoemd werd; door het bestaan van speciale keizerlijke rechtbanken, die de keizer ad hoc kon instellen; door zijn aanwezigheid in de senaat bij processen, met name bij majestiteitsprocessen.

- Literaire bedrijvigheid:
In het onderwijs (bij de ludi magister, de grammaticus en de retor) lag de nadruk op studie in de letteren, met name de bestudering van de Griekse en Romeinse literatuur en oefeningen in de retorica.
De welsprekendheid verkommerde doordat het politieke debat nauwelijks meer werd gevoerd. De lofrede ontwikkelde zich tot een belangrijke retorische vorm.
In de literatuur werden politiek gevoelige onderwerpen vermeden of gecamoufleerd; waar men dit niet deed (b.v. geschiedschrijvers die sympathiseerden met het republikeinse verleden) werd repressief opgetreden.
Recitationes, disputationes en schriftelijke kritiek speelden een rol bij het tot stand komen van literair werk.

- Militaire activiteiten:
In de eerste eeuw na Christus werden de grenzen geconsolideerd en vonden er geen veroveringen meer plaats op grote schaal. Pas onder Traianus werden er weer nieuwe gebieden ingelijfd en bereikte het Romeinse Rijk zijn grootste omvang.

De kandidaat kan naar aanleiding van een voorgelegde tekst vragen beantwoorden over verwijzingen naar en verbanden met de bovengenoemde cultuurhistorische achtergronden.

4 Latijnse teksten, teksten in vertaling en secundaire literatuur

De onderstaande selectie van in het origineel te lezen brieven is gemaakt om een zo representatief mogelijk beeld te geven van Plinius en zijn tijd. Plinius komt in deze selectie naar voren als bestuurder, retor, literator, patronus, grootgrondbezitter, familieid en observator van historische en actuele gebeurtenissen. De teksten in vertaling zijn gekozen om aspecten van de in de tekstkeuze aan de orde gestelde onderwerpen te verdiepen. Alle teksten die in vertaling worden gelezen, zijn met een asterisk gemarkeerd.

- 1.1 Plinius licht zijn besluit toe zijn brieven te publiceren.
- 1.9 Plinius vergelijkt het otium op zijn landgoed met de bedrijvigheid in Rome.
  - * Horatius, Satiren, 2.6,1-76
  - * Martialis, Epigrammen, 2.90
  - * Iuvenalis, Satiren, 3.1-10, 21-57, 232-267 en 315-322
  - * P. Lauwers, Leven in een drukke stad of op de rustige buiten?
 Hermeneus, 43, 1971/1972, 231-235
- 1.13 Plinius schetst de wantoestanden tijdens openbare voorlezingen.
  - * Plinius, Epistulae, 6.17
  - * Martialis, Epigrammen, 4.41
- 1.19 Plinius tast diep in de buidel om een protégé tot de ridderstand te doen verheffen.
  - * Plinius, Epistulae, 2.9
- 2.14 Plinius klaagt over de miserabele kwaliteit van de jonge retoren en over het verschijnsel van de betaalde hoers-roepers.
  - * Suetonius, Nero, 20
  - * Martialis, Epigrammen, 6.48
  - * Tacitus, Dialogus de oratoribus, 34-35
- 3.21 Plinius rouwt om de dood van Martialis
  - * Martialis, Epigrammen, 10.20(19)
- 4.6 Misooft in Toscane, lage prijzen aan de Po; cultiveer liever jezelf.
- 4.13 Plinius vraagt Tacitus of hij een goede docent voor Comum weet.
  - * Quintilianus, Institutiones Oratoriae, 2.2
  - * Martialis, Epigrammen, 9.68
  - * Iuvenalis, Satiren, 7,150-177 en 215-243
- 5.8 Plinius kiest voor het oratorischap, niet voor het werk als historicus.
  - * Plinius, Epistulae, 7.33, 1-3 en 9-10
  - * Cicero, Ad Familiares, 5.12, 1; 2 (vanaf neque tamen ignoro); 3 (t/m negligas); 8 (t/m auctoritas); 10
  - * Quintilianus, Institutiones Oratoriae, 10.1,31-34
- 6.16 De uitbarsting van de Vesuvius.
  - * Plinius, Epistulae, 6.20
- 7.20 Plinius geeft zijn oordeel over werk van Tacitus en vraagt diens oordeel over eigen werk.

- 8.10 De miskraam van Calpurnia
 8.11 De miskraam van Calpurnia
 • Plinius, Epistulae, 4, 19

- 8.16 De houding van Plinius tegenover slaven
 • Seneca, Ad Lucilium, 47,1-16

- 9.23 Onsterfelijkheid door schrijverschap; Tacitus en Plinius worden in één adem genoemd.
 • Horatius, Carmina, 3,30
 • Martialis, Epigrammen, 1,1

- 9.36 De dagindeling van Plinius 's zomers
 9.40 De dagindeling van Plinius 's winters

- 10.96 Plinius vraagt Traianus of hij juist heeft gehandeld inzake de Christenen.
 10.97 Het antwoord van Traianus.
 • Tacitus, Annales, 15,44,2-5
 • Tertullianus, Apologeticum, 2,6-9
 • 1 Petrus, 2,11-25
 • Acta martyrum Scillitanorum

De kandidaat kan vragen beantwoorden over de gelezen authentieke teksten, teksten in vertaling en secundaire literatuur. Van de kandidaat wordt verwacht dat hij de in het pensum van authentieke teksten en teksten in vertaling voorkomende namen, termen en begrippen kent. De voorgelegde teksten worden op dit punt in principe niet geannoteerd. NB. Ook morfologische en syntactische verschijnselen in de gelezen teksten zullen in principe niet worden geannoteerd.

5 Taal en stijl

De omschrijving door de CEVO van de minimumkennis op het gebied van morfologie en syntaxis vormt uitgangspunt bij annotatie van de in het centrale examen voor te leggen ongelezen authentieke tekst.

Om de verfijnde, goed verzorgde stijl van Plinius te kunnen waarderen moet men aandacht besteden aan de stijlische middelen die de auteur gebruikte. De volgende stijlmiddelen worden bekend verondersteld:

- hendiadys
- metafoor
- anafoor
- litotes
- chiasme
- asyndeton en polysyndeton
- klankschildering; o.a. assonantie en alliteratie
- antithese en parallelie
- paradox
- climax

De kandidaat kan zijn kennis van morfologische en syntactische verschijnselen demonstreren door het vertalen van een

ongeziene authentieke tekst, die qua aard en moeilijkheidsgraad nauw aansluit bij de gelezen teksten, waarbij de betreffende verschijnselen in principe niet worden geannoteerd.

De kandidaat kan in een voorgelegde gelezen dan wel ongelezen authentieke tekst stilistische verschijnselen identificeren, benoemen en er de functie van aangeven.

6 Enkele voorbeelden van epistolografie in latere tijden

De ontdekking van antieke teksten ten tijde van de Renaissance is in verschillende literaire genres de aanzet geweest voor nieuwe ontwikkelingen. Met de ontdekking van de brieven van Cicero door de Italiaanse dichter Petrarca in 1345 kwam een onafzienbare stroom van in het Latijn geschreven brieven op gang, die overeenkomsten met de antieke brief vertonen in woordkeus, zinsbouw, bepaalde zinswendingen, typisch epistolaire vormen van groet, vaarwel, datering en adressering. Ondanks deze aanwijsbare invloed vertonen de brieven uit de tijd van de Renaissance grote verschillen, zowel onderling als in vergelijking met de antieke voorbeelden. Dit behoeft geen verbazing te wekken, omdat ze per definitie uit het briefkarakter voortvloeien. Immers, zowel voor brieven uit de Oudheid als voor latere brieven blijft gelden dat de inhoud en de vorm in belangrijke mate bepaald worden door de actuele gebeurtenissen die in de brief impliciet of expliciet aan de orde komen, door de persoonlijkheid van de schrijver en soms ook door die van degene tot wie hij zich richt, en natuurlijk door de relatie waarin zij staan.

Ook in onze tijd worden nog literaire brieven geschreven. Soms zijn dat brieven die oorspronkelijk aan een bestaande persoon zijn gericht en later zijn gepubliceerd, soms zijn het brieven die van meet af aan voor publikatie zijn bestemd en al of niet zijn geadresseerd; zij krijgen daardoor vaak het karakter van een open brief. Behalve de algemene kenmerken van een brief zijn hierin nauwelijks nog overeenkomsten met de antieke epistolografische literatuur aan te wijzen.

Ter illustratie moeten de onderstaande brieven in vertaling worden gelezen:

- PETRARCA, Rerum Familiarum Liber 2, 6, Aan Giovanni Colonna, over de vriendschap
- ERASMUS, Aan Thomas More, over publiceren en andere zaken, Leuven, 5 maart 1518
- ERASMUS, Aan Antonius van Bergen, Over de oorlog, Londen, 14 maart 1514
- MACHIAVELLI, Aan Francesco Vettori, over zijn dagindeling, Florence, 10 december 1513

De kandidaat kan naar aanleiding van een voorgelegd fragment uit de bovengenoemde secundaire literatuur of naar aanleiding van een niet eerder gelezen fragment dat daar bij aansluit, vragen beantwoorden waarin verband wordt gelegd tussen latere waarin verband wordt gelegd tussen latere vormen van epistolografie en epistolografie in de oudheid.